

У. З ДОСВІДУ БІОГРАФІСТИКИ

УДК 929:303.446.4

Ігор Шихненко

ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ — БІОІСТОРИОГРАФ

Проаналізовано праці брата видатного українського історика М.С. Грушевського — Олександра Сергійовича Грушевського (1877–1943 ?), присвячені життєвому шляху та діяльності видатних українських вчених ХІХ ст. М. Максимовича, М. Костомарова, О. Русова, М. Маркевича, Г. Павлуцького. Показано, зокрема, що доробок О.С. Грушевського в царині вітчизняної біографіки становить значний джерельний та історіографічний інтерес для вивчення багатьох аспектів культурно-просвітницького розвитку України. Дослідження важливе також для вивчення творчої спадщини О.С. Грушевського, чиє ім'я та діяльність замовчувалися впродовж багатьох десятиліть.

The works by Olexandr Sergivovvch Grushevskv (1877–1943?), a brother of the outstanding Ukrainian historian M.S.Grushevskv are analvzed. They are devoted to the life and activity of the prominent Ukrainian scientists of the ХІХ th century — М. Maxvmovvch, М. Kostomarov, О. Rusov, М. Markevch, G. Pavlutskv. It is shown, in particular that O.S. Grushevskv's work in the field of the national biographical studies forms a considerable source and historiographic interest for the study of many aspects of the cultural and educational development of Ukraine. The investigation is also important for the study of the creative legacy of O.S. Grushevskv, whose name and activity had been hushed up for many decades.

Вагоме місце в сучасній вітчизняній історичній навці посідає дослідження життя та діяльності відомих вчених. Зокрема, великого значення набувають питання вивчення наукової спадщини українських дослідників-біографістів, імена яких в радянський період не були відомі широкому загалу, оскільки їхня діяльність не висвітлювалася в вітчизняній історичній літературі. Одним із несправедливо забутих українських біографістів першої чверті ХХ ст. був Олександр Сергійович Грушевський (1877–1943 ?). Відомий історик і літературознавець, вихованець В.Б. Антоновича та рідний брат М.С. Грушевського, він увійшов до історичної науки як дослідник із широким колом інтересів. Олександрові Грушевському належить понад 100 праць. Це, зокрема, роботи з історії Великого Князівства Литовського, Гетьманщини та інш. Чимало досліджень історика присвячені діяльності визначних українських вчених ХІХ–ХХ ст.: М. Костомарова, М. Максимовича, М. Маркевича, О. Русова, Г. Павлуцького.

У нарисах та статтях про М.І. Костомарова (більше 20 праць), О. С. Грвшевський висвітлив основні періоди життя вченого й охарактеризував провідні напрями його історичних студій. Досліджуючи питання формування та розвитку світоглядних позицій вченого, а також їхні особливості в статті «Памяти историка Малороссии Н.И. Костомарова» [1], автор зазначав, що вони були тісно пов'язані з обставинами особистого життя та конкретно-історичними умовами того часу. Зокрема, Олександр Грвшевський виділив три фактори, під впливом яких відбувалося становлення Миколи Костомарова як науковця та громадського діяча. Це, за словами дослідника: особливості сімейного виховання, культурне оточення та інтелектуальна атмосфера в період навчання в Харківському університеті, а також безпосередня участь в українському науково-просвітницькому житті першої половини–середини ХІХ ст.. Водночас, О.С. Грвшевський зазначав, що характерною рисою сімейного виховання Миколи Костомарова був, з одного боку, вплив матері-українки, яка прищепила синові любов до рідної мови, звичаїв і релігії, а з іншого, — ліберальні вольтеріанські погляди батька-росіянина. Даний культурний контраст, на думку дослідника, й визначив тодішні особливості світогляду майбутнього засновника Кирило-Мефодієвського братства. Студентські роки М.І. Костомарова були позначені, за словами О.С. Грвшевського, значним впливом на його світогляд професорсько-викладацького складу Харківського університету, зокрема, наукового наставника професора Лвнина, який, власне і надихнув молодого дослідника на подальші етнографічні студії.

Становлення та розвиток історичних і громадських поглядів Миколи Костомарова в наступні роки проходив, за О.С.Грвшевським, в контексті особливостей українського культурно-просвітницького життя 1840-х–1850-х рр. Дослідник писав, що нові риси світогляду, що з'явилися в вченого в зазначений період, були пов'язані, насамперед, із його різнобічною багатогранною діяльністю: викладацькою роботою в Петербурзькому та Київському університетах, активною участю в Кирило-Мефодієвському братстві тощо. У цей час історичні та громадські погляди вченого отримали, за словами Олександра Грвшевського, остаточне оформлення та знайшли підтримку в сучасників. Характеризуючи дослідницьку діяльність Миколи Костомарова в вказаний період, вчений писав, що свої наукові

студії той зосередив навколо вивчення давньоруської доби та Гетьманщини. У цих працях М.І. Костомаров, як зазначає О.С. Грвшевський, намагався обстоювати національні інтереси українців, їхнє природне право на власну історію. Аналізуючи ранні праці вченого, дослідник зокрема, повідомляв, що порівняно з сучасниками, в молодшого покоління істориків вони викликали досить критичне ставлення, що було пов'язано, на думку О.С. Грвшевського, з надмірною довірою молодого М.І. Костомарова до сумнівних відомостей із «Запорожской Старини» Івана Срезневського та «Історії Русів».

В іншому нарисі «З харківських років М.І. Костомарова» [2], автор розкрив коло наукових інтересів вченого, а також подав огляд і аналіз його перших історичних праць і маловідомих літературних творів. З цього приводу Олександр Грвшевський зазначав, що, починаючи зі студентських років, основна увага майбутнього історика була зосереджена навколо етнографічних досліджень, вивчення архівних документів і написання художніх творів. У свою чергу, етнографічні інтереси М.І. Костомарова, його захоплення українською культурою почали формуватися, за словами автора нарису, з дитинства, під враженнями почутих народних пісень, впливом прочитаних творів Миколи Гоголя, праць М. Максимовича та Івана Срезневського. Вказані джерела справили велике враження на майбутнього вченого, оскільки з них він вперше дізнався про звичаї та побут рідного краю. Характеризуючи архівні студії М.І. Костомарова, зокрема, його дослідження документів Острозького козачого архіву, історик писав, що ці праці, присвячені подіям польсько-української війни, є доволі цінним джерелом вивчення вказаної проблеми.

Велике наукове значення мають, на думку О.С. Грвшевського, художні твори Миколи Костомарова «Сава Чалий» і «Переяславська ніч». Дослідник відзначає їхню чудову літературну форму, вдалий контраст між минулим і сучасним та окремі риси гіперболізму в зображенні українських козаків. При цьому, О.С. Грвшевський критикує автора за значну кількість незрозумілостей і неясностей. Це, зокрема, стосувалося характеристики реальних історичних осіб — Сави Чалого та Гната Голого. Аналізуючи вищеназвані твори письменника, Олександр Грвшевський зазначав, що їхнього автора більше цікавила не минувла козацька слава, а відображення боротьби народних мас за православну віру та батьківщину. Дані п'єси

та поеми М.І. Костомарова рисами романтико-історичного світобачення ріднили його, за словами дослідника, з Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Квілішем і Марком Марковичем.

Значну історіографічну цінність для дослідників становлять також праці О.С. Грвшевського «Ранние этнографические работы Н.И. Костомарова» [3]. «Історичні статті Костомарова в «Основі» [4] та «До статті Костомарова про федеративний лад старої Русі» [5]. У вищеназваних нарисах автор проаналізував праці вченого, присвячені українським народним пісням, соціально-політичній історії Київської Русі та Гетьманщини.

Життя та діяльність М.І. Костомарова, зокрема, його участь в Харківських літературних гуртках, Кирило-Мефодієвському братстві, українському гуртку в Петербурзі відображені в працях О.С. Грвшевського: «Нові матеріали до біографії Костомарова» [6], «Про юнацькі роки М. Костомарова» [7], «З настроїв і думок Кирило-Мефодіївського братства» [8], «Литературные планы и надежды Кирило-Мефодиевского братства» [9], «З життя українського гуртка в Петербурзі 1858–1861 рр.» [10].

Значна кількість робіт дослідника присвячена М. Максимовичу. У своїх нарисах, О.С. Грвшевський висвітлив життєвий шлях і діяльність цього визначного вченого, його вклад в розвиток української історичної науки. Зокрема, дослідник зазначав, що М.Максимовича, праці якого посідають важливе місце в вітчизняній історіографії ХІХ ст., досить рідко згадують сучасники. Глибока освіченість і багатогранний талант вченого, за словами Олександра Грвшевського, дали можливість М. Максимовичу залишити помітний слід в багатьох галузях науки, насамперед, історичній. Учений зробив вагомий внесок в опрацювання історичних джерел, а також суттєво переглянув і переосмислив погляди своїх попередників на історичне минуле українського народу. Так, в нарисі «Про діяльність Максимовича (З останніх років Максимовича)» [11] Олександр Грвшевський на основі листування вченого висвітлив основні віхи його життя, плани та сподівання. Поряд із цим, в своєму нарисі автор подав короткий огляд і аналіз історичних праць вченого. Характеризуючи його джерелознавчі, мовознавчі та етнографічні студії, дослідник зазначає, що в них містяться цінні відомості та поради з вказаних проблем. Високу оцінку дає О.С. Грвшевський і генеалогічним студіям М.Максимовича в своїй статті «З Київської історіографії 1840-х років.» [12]. Аналіз наукових поглядів М. Максимовича на походження української народності поданий в нарисі дослідника «З українського культурного і науково-

го життя в середині ХІХ ст.» [13]. Олександр Грвшевський, зокрема, зазначав, що вчений не поділяв думки українофілів про самотійну українську мову та літературу. Супречки стосовно культурних відмінностей між українською та російською народностями для М. Максимовича, за словами дослідника, не мали суттєвого значення. О.С. Грвшевський писав, що вченого багато спільного поєднувало з російським життям і культурою, він завжди почував духовний зв'язок із Московським університетом, московськими науковими та літературними гуртками. Водночас, М. Максимович досить критично відгукнувся про концепцію О.Погодіна стосовно «російського духу» в українському фольклорі, хоч і підтримував його в боротьбі проти нових напрямів в науковій літературі. Дослідник писав, що в працях вченого, не зважаючи на окремі протиріччя, завжди відчувалася шира любов до українського краю та його минулого.

Творчості М. Маркевича присвячений нарис О.С. Грвшевського «М.О. Маркевич. Из прошлого украинской литературы и историографии» [14], в якому проаналізовано наукові студії відомого дослідника, що висвітлюють життя та діяльність знаних історичних діячів доби Гетьманщини: Богдана Хмельницького, Тимоша Хмельницького, Івана Мазепи та інш.. Характеризуючи дані роботи М. Маркевича, вчений зазначав, що вони становлять значну наукову цінність для вітчизняних істориків, оскільки повідомляють не лише про моральні та духовні якості вищеназваних осіб, а й про їхні стосунки з козацькими масами. Значну увагу в вказаному нарисі Олександр Грвшевський приділив дослідженню багатотомної праці дослідника «Історія Малоросії». Вчений, зокрема, досить високо оцінив стиль і форму вищеназваної монографії М. Маркевича, але розкритикував її автора за надмірне захоплення літературними прийомами та постійний перехід від аналізу конкретних фактів і подій до фраз про людський гуманізм. О.С. Грвшевський писав, що М. Маркевич намагався в своїй праці показати власний погляд на проблему складних стосунків між українцями та великоросами, а тому виступив швидше, як письменник, а не історик.

У статтях про життя та діяльність Олександра Рвсова дослідник висвітлює особливості характеру цього визначного етнографа, його вклад в становлення та розвиток української історичної науки в другій половині ХІХ ст., зокрема, в створенні різних наукових осередків і товариств. Характеризуючи постать вищеназваного вченого в своїй відомій роботі «О.О. Рвсов

(1847–1915)» [15]. О.С. Грвшевський писав, що це була людина досить м'якої та лагідної влачі, цікавий фольклорист і творча особистість. О.О. Русов завжди приваблював, за словами дослідника, всіх, хто його близько знав. Легкий характер і нахил до гумору цього талановитого історика давав змогу зауважити чи переконати співбесідника стосовно вирішення проблем і конфліктів. Як громадський діяч, О.О. Русов, писав дослідник, не знав ніяких компромісів і завжди працював на благо українського народу. З цього приводу О.С. Грвшевський повідомляв, що коли створювався новий культурно-просвітницький осередок або товариство, вчений із великою радістю вітав такі задуми і першим вносив частку своєї наукової праці та грошової допомоги в організацію подібних гуртків. Турботи О.О. Русова про відкриття пам'ятника Тарасові Шевченку, були, за словами дослідника, лише одним із прикладів його невтомної турботи про вирішення українських справ. Аналізуючи етнографічні студії вченого, О.С. Грвшевський зазначав, що в них знайшли своє висвітлення головні моменти й особливості народного життя: відомості з місцевого побуту, мови та звичаїв. Діяльність О.О. Русова в Київському українському гуртку — осередку майбутнього Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства — знайшла певне висвітлення в нарисі дослідника «Из жизни Киевского украинского кружка» [16].

У науковій спадщині вченого чимало праць присвячено творчості Тараса Шевченка [17, 18] Пантелеймона Куліша [19], Івана Франка [20], Г.Г. Павлуцького [21].

Таким чином, аналіз біографічних студій Олександра Грвшевського довів, що вони становлять значну цінність при вивченні життя та діяльності визначних дослідників українського минулого, їхніх історичних поглядів тощо. Поряд із цим, вищевказані праці вченого висвітлюють особливості культурно-просвітницького розвитку України в ХІХ–на початку ХХ ст. Відтак, нариси О.С. Грвшевського можуть також широко використовуватися в дослідженнях вітчизняних істориків і літературознавців.

1. *Грвшевский А.* Памяти историка Малороссии Н.И. Костомаров // Чтения Исторического Общества Нестора Летописца. – К., 1906. – Кн. 19. – Вып. 1. – С. 70–71.

2. *Грвшевский А.* Из харьковских лет Н.И. Костомарова // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1908. – № 4. – С. 233–295.

3. *Грвшевский А.* Ранние этнографические работы Н.И. Костома-

рова // Известия Отделения русского языка и словесности. – Спб., 1911. – Т. 16. – Кн. 1. – С. 77–120.

4. *Гришевський О.* Историчні статті Костомарова в «Основі» // Україна. – К., – 1928. – Кн. 1. – С. 73–90.

5. *Гришевський О.* До статті Костомарова про федеративний лад старої Русі // Україна. – К., – 1928. – Кн. 3. – С. 50–57.

6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі ЦДАК України). – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1189. – «Грушевський О. Нові матеріали до біографії Костомарова». – 25 арк.

7. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1190. – «Стаття Грушевського О. про юнацькі роки М. Костомарова». – 43 арк.

8. *Гришевський О.* З настроїв і думок Кирило-Мефодіївського братства // Україна. – К., 1914. – Кн. 1. – С. 70–77.

9. *Гришевський А.* Литературные планы и надежды Кирило-Мефодиевского братства // Украинская Жизнь. – М., 1914. – № 2. – С. 68–76.

10. *Гришевський О.* З життя українського гуртка в Петербурзі 1858–1861 рр. // Літературно-Науковий Вістник. – К., 1913. – Кн. 7. – С. 20–25.

11. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1087. – «Грушевський О. Про діяльність Максимовича. З останніх років Максимовича». – 43 арк.

12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. X. – Спр. 17182. – «Грушевський О. З Київської історіографії 1840-х рр.» – 19 арк.

13. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1081. – «Грушевський О. Перед мировим конгресом (Парижская мирная конференция)». – 4 арк.

14. *Гришевський А. М. А.* Маркевич (Из прошлого украинской литературы и историографии). // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Спб., 1911. – № 1. – С. 52–141.

15. *Гришевський О.* О.О. Русов (1847–1915) // Літературно-Науковий Вістник. – К., 1918. – Кн. 10. – С. 88–94.

16. *Гришевський А.* Из жизни Киевского украинского кружка // Украинская Жизнь. – М., 1915. – № 11. – С. 33–39.

17. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1175. – «Грушевський О. Життя і творчість Т.Г. Шевченка (1814–1861 рр.)». – 52 арк.

18. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1176. – «Грушевський О. Историчні погляди Т. Шевченка». – 49 арк.

19. ЦДАК України. – Ф. 1235. – Оп. 1. – Спр. 1185. – «Грушевський О. Пантелеймон Квліш. Историчні студії П. Квліша. Поетична творчість П. Квліша». – 348 арк.

20. *Гришевський О.* З етнографічних студій Івана Франка // Шлях. – К., 1918. – Ч. 1. – С. 37–43.

21. *Гришевський О.* Г.Г. Павлуцький. (некролог) // Україна. – К., 1924. – Кн. 2. – С. 205–206.